

ЙОСИФ БРОДСКИ В ПРОСЛАВА НА МАРК АВРЕЛИЙ

Превод от английски: Аглика Маркова, Александра Велева, Валентин
Кръстев, Зорница Христова, Иван Тотоманов, Кристин Димитрова,
2003

chitanka.info

I

Древността съществува за нас, но ние за нея — не. Никога не сме и няма да съществуваме. Това донякъде странно състояние на нещата обезсмисля схващанията ни за древността. Хронологично погледнато — а се опасявам, че е и генетично, — разстоянието между нас и древността е прекалено голямо, за да подсказва някаква причинна връзка: разглеждаме древността от сякаш несъществуващ пункт. В най-добрия случай древността ни се представя като солиптична фантазия, като видение. Не трябва и да искаме повече, тъй като нищо не се повтаря тъй малко като нашата безкрайно тленна объркана съвременна представа. Какво би направило впечатление на древния римлянин, ако се беше събудил в наше време? Някой облак над високите сини вълни, купчинка дърва за огрев, хоризонталността на леглото, вертикалността на стената — но нито едно лице, нито дори ако хората насреща му бяха абсолютно голи! Озовавайки се сред нас, той в най-добрия случай ще изпита същото, както и ако кацне на Луната, с други думи, няма да разбере какво вижда — дали бъдещето или далечното минало, дали пейзаж или руина. В края на краищата тези неща се родят. Освен ако не съзре някой конник, разбира се.

II

Двайсети век е може би първият, който разглежда статуята на конника с известно объркване. Нашият век е век на автомобила, нашите крале и президенти шофират или имат лични шофьори. Освен на конни паради или надбягвания не ни се случва да видим ездачи. Изключение правят британският принц — консорт — принц Филип — и дъщеря му, принцеса Ан. Но това се обяснява дори не толкова с кралския им статут, колкото с името „Филип“, което е от гръцки произход, от *philo-hippoi*, обичащ конете. И се доказва от факта, че до неотдавна Нейно кралско височество беше омъжена за кралския гвардеец капитан Марк Филипс, самият той — майстор на стийпълчейза^[1]. Можем да добавим дори, че принц Чарлз, наследникът на британската корона, е страстен играч на поло. Но — дотук. Няма управник на демократична държава — пък и на вече оределите тиранични управления, — който да знае да язди. В наше време стават все по-малко дори високопоставените военни, приемащи паради. Ездачите почти са излезли от редовете ни. Естествено, останала ни е конната полиция; и май нищо не може да се сравни със *Schadenfreude*, злорадството на нюйоркчани, когато някой от тези юнаци пред очите им глобява за неправилно паркиране, без дори да слиза от седлото си, докато конят му души капака на колата. А когато издигаме паметници на днешните свои водачи и народни херои, на постаментата се мъдрят само два крака. Жалко, защото конят символизираше извънредно много неща: империите, мъжеството, естеството. Всъщност съществуват направо ерминии^[2] за значението на коня: например, ако конят се е изправил на задни крака, това значи, че ездачът е загинал в битка. Или, ако конят е стъпил на постаментата с четирите крака, ездачът е умрял под балдахина на леглото си. Ако единият крак на коня е вдигнат високо във въздуха, това подсказва, че ездачът е умрял от получени в битката рани; ако кракът е вдигнат, но не чак толкова високо, значи ездачът е живял достатъчно дълго, препускайки през съществуването си, тъй да се каже, в тръс. Такова

нещо с автомобил не става. Освен това автомобилът, дори ако е ролс-ройс, с нищо не подсказва, че собственикът е несравним, дори не го извисява над тълпата, както прави конят. Римските императори поспециално винаги биват изобразявани на кон не за да се увековечи предпочитаното им превозно средство, но именно за да се подчертае превъзходството им: те са от класата на ездачите — привилегия, получавана често благодарение на произхода им. На езика, наложен с времето, „ездач“ по дефиниция означава „високопоставен“ или „от благородно потекло“. С други думи, конят носи не само истински ездач, но и редица алюзии. Преди всичко символизира миналото, дори само защото представлява животинското царство, а миналото идва именно оттам. Може би точно това е искал да внуши Калигула, вкарвайки коня си в римския Сенат. Щом древността сякаш вече е направила тази връзка. Щом тя е свързана много повече с миналото, отколкото с бъдещето.

III

Миналото и бъдещето са свързани чрез нашето въображение, което ги извиква на живот. А нашето въображение се корени в нашия есхатологичен ужас: ужас при мисълта, че нищо не е съществувало преди нас и нищо няма да остане след нас. Колкото по-силен е този ужас, толкова по-големи подробности ни поднася представата ни за древността или утопията. Понякога — всъщност доста често — двете се преливат, например, когато древността ни се представя идеално подредена, пазителка на многобройни добродетели, или пък когато загърнатите с тоги обитатели на нашите утопии крачат през застланите с мрамор и управлявани с мъдра ръка градове. Несъмнено мраморът е вечният строителен материал в представите ни както за древността, така и за утопиите ни. Общо взето, белият цвят се просмуква във въображението ни чак до онази крайност, в която представата ни за миналото или за бъдещето се превръща в метафизика или религия. Раят е в бяло, в бяло са древните Гърция и Рим. Тази ни склонност да ги виждаме в бяло е не толкова алтернатива на мрака в източника на нашите фантазии, колкото метафора на нашето невежество или просто отражение на материала, който фантазията ни обикновено използва за своя полет — хартията. Някоя смачкана на топка хартийка, политнала към кошчето, лесно може да бъде сбъркана с отломка от цивилизацията, особено ако сте си свалили очилата.

IV

За първи път видях бронзовия конник през стъклото на таксито преди двайсет години, в един горе-долу друг живот. Току-що бях кацнал в Рим за първи път и пътувах към хотела, в който мой далечен познат ми беше запазил стая. Хотелът имаше доста неримско име: „Боливар“. Вече надушвах някаква връзка с ездата, тъй като великият *libertador*^[3] обикновено бива изобразяван върху изправен на задни крака кон. В битка ли беше загинал? Не можех да си спомня. В един момент попаднахме в задръстване на място, нещо средно между гаров площад и стадион след футболен мач. Искях да попитам шофьора далече ли сме още, но познанията ми по италиански ми позволиха да изрека само: „Къде сме?“ „Piazza Venezia“ — изсумтя той, кимайки вляво. „Campodoglio“ — с кимане вдясно. Пак кимане: „Marco Aurelio“, последвано от фраза, несъмнено изразяваща енергична оценка на трафика. Погледнах надясно. „Марко Аурелио“ — повторих си с чувството, че две хиляди години се сричат, топят се в устата ми благодарение на фамилиарността в италианското произношение на императорското име. Името, което винаги беше звучало в ушите ми епично, точно императорски, като съзвездие от титли, като гръмко съобщение на личния майордомо на историята: Marcus! — цезура — Aurelius! Римският! Император! Марк! Аврелий! Така го знаех от гимназията, където майордомо беше нашата собствена късичка и дебеличка Сара Исаковна, типична еврейка, много сдържана дама към шейсетте, нашата преподавателка по история. Въпреки цялата си сдържаност, стигнеше ли се до имената на римските императори, тя изправяше рамене, заемаше възвишена поза и изкрещяваше над главите ни в упор на белещата се гипсова стена на класната стая, украсена с портрета на Сталин: Гай Юлий Цезар! Цезар Октавиан Август! Цезар Тиберий! Цезар Веспасиан Флавий! Римският император Антонин Пий! И след това: Марк Аврелий! Сякаш имената я надвишаваха, сякаш напиреха да излязат, да литнат в пространството, много по-голямо от собственото ѝ тяло, ако щете, от класната стая, от

страната, към време, достойно да ги побере. Тя ликуваше при звука на странните чуждоземни имена, при непредсказуемото редуване на гласни и съгласни и, честна дума, ликуването ѝ беше заразително. Децата обичат такива неща: непознати думи, странни звукове и поради това според мен историята се преподава най-добре в училище. На дванайсет години ходът на действието може да не ти е ясен, но странните звукове говорят за някакво друго съществуване. Точно това ми подсказваше името Марк Аврелий, а другото съществуване се оказа огромно: по-голямо дори от съществуването на императора. Сега явно беше настъпил моментът да опитомя това съществуване — очевидно по тази причина се бях озовал в Рим. „Marco Aurelio, а?“ — казах си и се обърнах към шофьора: „Къде?“. Той посочи върха на водопад от мраморни стъпала, точно вдясно от нас, и рязко изви, за да вмъкне автомобила на сантиметър напред в морето от коли, така че само за момент зърнах осветени конски уши, брадата глава и протегнатата ръка. След това морето ни погълна. След половин час, при входа на „Боливар“ с куфарче в едната ръка и портфейл в другата, попитах шофьора във внезапен изблик на братски и приятелски чувства — в края на краищата той беше първият човек, с когото бях говорил в Рим, и освен това ме беше довел до хотела и дори не ме беше оскубал, или поне така мислех — как е името му. „Марко“ — отвърна той и потегли.

V

Най-определената характеристика на древността е нашето отсъствие в нея. Колкото по-обилни са свидетелствата за нея и колкото по-дълго се взирате в тях, толкова по-решително ви се отказва достъп. Особено добре ви препречва пътя мраморът, макар че бронзът и папирусите не остават по-назад. Достигнали до нас непокътнати или на отломки, те ни удивляват със своята трайност и ни изкушават да ги възстановим, особено отломките, в едно последователно цяло, но не са предназначени за нас. Те са съществували и съществуват и днес, за самите себе си. Защото желанието на човека да постигне бъдещето е толкова ограничено, колкото и способността му да поеме времето, както ни показва граматиката, тази първа жертва на всеки разговор по въпроса за бъдното. В най-добрия случай всички тези мрамори, бронз и папируси са предназначени да надживеят както творците си, така и моделите им, но никога — самите себе си. Съществуването им е било функционално, тоест с ограничена цел. Времето не е мозайка, тъй като е съставено от тленни парчета. И макар вдъхновена от предмет, самата идея за задгробния живот не е съществувала до много по-късен период. Както и да е, днес пред себе си виждаме само останки от необходимост или суета, с други думи, от винаги късогледни основания. Нищо не съществува заради бъдещето; древните не са гледали на себе си като на древни. Нито пък ние трябва да се изживяваме като тяхното „утре“. Не ни допускат до древността: тя и без това е населена, бих казал дори — пренаселена. Свободни места няма. И няма смисъл да си разраняваме кокалчетата, хлопайки по мрамора.

VI

Животът на римските императори ни поглъща, защото сме същества, вгълбени в себе си. Най-малкото, смятаме се за център на собствените си вселени, естествено — различни по обхват, но все пак вселени и, естествено, вселени с център. Разликата между империята и семейството, приятелите, романтичните влюбвания, опита ни и прочее е разлика в обема, не в структурата. Освен това, понеже цезарите са толкова отдалечени от нас по време, сложността на техните затруднения ни изглежда разбираема, маловажна, и понеже я разглеждаме от перспективата на две хилядолетия, едва ли не — приказна, заради всичките ѝ чудеса и наивност. След няколко часа империите заприличват на телефонния ни указател. Четем Светоний или Елий, или, да речем, Селий, защото се опитваме да открием архетипове дори ако сме само собственици на магазинче за велосипеди или семейна двойка. Кой знае защо, по-лесно се отъждествяваме с някой цезар, отколкото с някой консул, преторий, лектор или роб, макар истинското ни положение в съвременната действителност да отговаря точно на тях. Това съвсем не се дължи на самовъзвеличаване или възжелания, а на разбираемата магия на неимоверно ясно очертаните образи на всеобхватни добродетели, пороци или самоизмами, които сравняваме с неясните и безсловесни оригинали от съседния апартамент или от огледалото. Именно затова може би търсим да видим техните образи, особено издялани в мрамор. Защото в крайна сметка човешкият овал може да побере само определен брой неща: не можеш да имаш повече от две очи или по-малко от една уста; сюрреализмът още не е бил изобретен, а модата на африканските маски дойде много по-късно (а може да е съществувала още тогава и това да е карало римляните да се придържат толкова старателно към гръцките образци). Тъй човек непременно разпознава себе си в някое изображение. Защото няма цезар, на когото да не са издялали бюст, както няма лебед без отражение. Гладко избръснати, брадати, плешиви или грижливо вчесани, всички те ни отправят своя празен, лишен от

зеници мраморен поглед, много напомнящ на паспортна снимка или робот на престъпник. Нищо не показва какво са мислили да сторят и ние получаваме искания архетип само ако приложим към тези лица животоописанието им. То и ги сближава донякъде с нас, тъй като, понеже са изобразявани доста често, без съмнение трябва да са развили някаква степен на отдалеченост спрямо физическото си съществуване. Във всеки случай бюстът или статуята са били за тях онова, което е за нас фотографията, а най-често „фотографираният“ човек, естествено, е бил цезарят. Имало и други: съпруги, сенатори, консули, претории, големи атлети, големи красавици, актьори и оратори. Общо взето обаче, ако съдим по оцелялото, мъжете са били портретувани в мрамор много по-често от жените, което показва не само кой по всяка вероятност е държал кесията, но и каква е била обществената нагласа. Във всеки случай печеливш е бил цезарят. В Капитолийския музей можеш да се разхождаш часове наред по залите, изпълнени практически до тавана с полици с мраморните портрети на цезари, императори, диктатори, все *augusti*, докарани там от всяко място, което навремето са владели. Колкото по-дълго са управлявали, толкова повече са „фотографиите“ им. Изобразени са младостта им, зрелостта им, немощта им; понякога периодите между различните бюстове на един и същ човек са толкова кратки, че навеждат на мисълта, за разлика от само няколко години. Изглежда, че изработването на мраморни портрети е било цяла промишленост и че, като се имат предвид нанесените от времето щети, също и нещо като морга; в крайна сметка музейните помещения започват да ви напомнят библиотека, съдържаща енциклопедия на обезглавяването. Трудно е да „четеш“ обаче, защото най-лошото качество на мрамора е пустотата му. В известен смисъл приликата му с фотографията — или, да го кажем по-точно, с това, което представляваше фотографията някога — е, че той е буквално монохромен. Превръща всекиго в блондин. Докато в същинския си живот част от моделите, поне съпругите на цезарите, много от които — малоазиатки, никак не са били руси. Но ние сме почти благодарни за тази липса на оцветяване в мрамора, както човек е благодарен на черно-бялата фотография, защото тя освобождава въображението ни, интуицията ни, така че я гледаме със съпричастие — все едно че четем.

VII

А съществуват начини да превърнем гледането в четене. Като момче обичах честичко да ходя в големия музей в родния си град. Той притежаваше внушителна колекция от гръцки и римски мрамори, да не споменавам произведенията на Канова и Торвалдсен. Забелязвах, че в зависимост от часовете през деня и от сезона изразът на скулптираните лица се менеше и ме караше да се питам как ли биха изглеждали след няколко часа. Но музеят затваряше в шест вечерта, може би защото електрическата светлина би повлияла зле на мраморите. Нямахте що да сторя. Общо взето, със статуи човек не може да стори кой знае какво. Може да се върти около тях, да се взира в тях от различен ъгъл — но само толкоз. С бюстовете обаче е малко по-различно, както неволно открих. Един ден, взирайки се в бялото личице на някаква ранноримска *fanciulla*^[4], повдигнах ръка, може би да пригладя косата си, и закрих единствената светлина към нея, падаща от тавана. Изразът на лицето ѝ мигновено се промени. Мръднах ръката си малко настрана: изразът пак се промени. Започнах да движа ръце бързо, като всеки път хвърлях различна сянка върху чертите ѝ: лицето оживя. Край на това сложи разбеснелият се пазител. Той се втурна към мен, но разяреното му лице ми се стори по-малко живо от това на мраморното девойче, създадено преди Христа.

VIII

От всички римски императори най-много е писано за Марк Аврелий. Историците го обичат, обичат го и философите. Именно на философите дължи Марк Аврелий добрата си съвременна репутация, доколкото философията се оказа по-трайна от Римската империя и от аспектите на нейната държавност. Всъщност историците може би не би трябвало да се отнасят толкова възторжено към него, защото той на няколко пъти едва не унищожава предмета на дейността им, поспециално посочвайки за свой приемник сина си Комодий, прононсиран тъпак. Но историците са яка кост; чупили са орехи и покостеливи от идеята на Комодий да промени името на Рим, като го нарече на себе си. Били са в състояние да преживеят преименуването на града в Комодиополис и дори да живеят в него, изучавайки историята на Комодийската империя. Що се отнася до философите, те са били — а някои още са — влюбени в „Размишления“^[5] на Марк Аврелий може би не толкова поради дълбочината на съжденията му, колкото поради статута, с който императорското участие сподобива философията, философите се занимават с политика много по-често, отколкото кралете с философия. Освен това за Марк Аврелий философията е нещо много повече от странично занимание: тя е, както бихме се изразили днес, терапия или, както я нарича Бьотиус, утеха. Марк Аврелий не е велик философ, нито пророк; нито дори мъдрец; неговите „Размишления“ са книга едновременно тъжна и многословна. По онова време стоицизмът вече се е превърнал в учение и макар да пише на гръцки, Марк Аврелий не може да се сравни с Епиктет. Най-вероятно римският император се е помамил да употреби този език поради почитта си към произхода на учението за стоицизма, а може би и поради носталгия, поради желание да не забрави езика на цивилизования разговор; езика, в края на краищата, на своята младост, езика на стремления, по-благородни от всекидневните му желания. Можете да добавите към това и евентуалния стремеж да ги опази от чужди очи и предимството на уединението, цел и метод на самото

учение, в случая подсилени от изразното средство. Да не споменаваме, че времето на управлението му просто съвпада с периода на съществено съживяване на гръцката култура в Рим, с първото възраждане, ако щете, дължащо се несъмнено на дългия период на стабилност, която историците са нарекли Pax Romana. Историците обичат Марк Аврелий именно защото той е последният пазител на този Pax. Защото времето на неговото владичество резултатно и сърчно приключва период от историята на Римската империя, продължил почти два века, започнал с Август и приключил най-вероятно с нашия човек. Обичат го, защото е последен в редицата и не предлага неприятни изненади — за историка това е лукс. Марк Аврелий е високо съзнателен владетел; може би защото е назначен на поста, а не е богопомазан; може би защото се пригажда към династията, а не е роден в нея. Така че и историци, и философи го обичат именно защото е изпълнил тъй добре задачата, за която сам се смята неподходящ и която фактически приема с неохота. В техните очи неговите затруднения приличат на техните собствени: той е символ на всички, на които се налага да живеят противно на волята си. Във всеки случай Римската империя е спечелила от двойствената му вяръност към дълга и към философията много повече, отколкото стоицизмът (който на свой ред и заедно с Марк Аврелий завършва династичната линия, заменяйки я с етиката). Спечелила е до такава степен, че се твърди, често яростно, че подобна вътрешна двойственост действала добре на управлението. Че било по-добре човешките духовни стремления да намерят собствен отдушник и да не се преплитат много с човешките действия. Около това се върти целият въпрос за взаимоотношенията между философа и краля, нали? Когато вашата метафизика издребнява. Но що се отнася до Марк Аврелий, той се е ужасявал от такава перспектива още от самото начало, ужасявал се е, че ще бъде призован в двора на Адриан, колкото и удобства и блестящи перспективи да му е обещававал този двор. Може би именно поради тях; като истински продукт на гръцкото учение, той се е стремял единствено към „походно легло и животинска кожа за завивка“, философията е за него средство колкото за разговор, толкова и за обличане, материя на съществуването, а не само умствено усилие. Представете си го като будистки монах; няма да сгрешите прекомерно, защото „начинът на живот“ е в основата и на стоицизма; дори

извънредно много, бихме прибавили. Младият Марк Аврелий сигурно се е опасявал да приеме властническото място не само поради сексуалните наклонности на Адриан; страхувал се е, че то ще включва гардероб, различен като прилежащата му умствена храна, фактът, че въпреки всичко приема, е свързан по всяка вероятност не толкова с кралския натиск, колкото със собственото недоволство на нашия човек от интелектуалната му издръжливост — очевидно е по-лесно да си крал, отколкото философ. Както и да е, всичко това се е случило и сега пред нас е паметникът. Уместно е обаче да попитаме: паметник на кого? На философа? Или на владетеля? Или на двамата? Може би на никого.

IX

Един паметник е, общо взето, нещо вертикално; символично сбогуване с общата хоризонталност на съществуването; антитеза на пространствената монотонност. Паметникът всъщност никога не се откъсва от тази хоризонталност; в края на краищата — това важи за всичко — паметникът по-скоро се обляга върху нея, същевременно нарязвайки я като удивителен знак. По принцип един паметник е противоречие. Така той представя най-разпространения си модел: човешкото същество, еднакво одарено с вертикални и хоризонтални качества, но с предпочитания в крайна сметка към последните. Трайността на материала, от който обикновено се изработва паметникът — мрамор, бронз, напоследък все по-често — от чугун, вече дори от цимент, още по-красноречиво говори за противоречивото естество на паметника, особено ако става дума за паметник на велика битка, на революция или на природно бедствие, тоест на събитие, взело много жертви и оказало силно въздействие. Но дори ако паметникът е посветен на абстрактен идеал или на последиците от значително събитие, пак изобразява сблъсъка на времевата рамка с представата за значимост, да не говорим за материала. Като се има предвид колко трайни са материалите, най-добрата тема за един паметник е може би именно разрухата. Веднага ни идва на ум как Цадкин е изобразил бомбардирания Ротердам: вертикалността на паметника е функционална, тъй като сочи самия източник на разрухата. Освен това има ли нещо по-хоризонтално от Холандия? И човек веднага разбира, че идеята за този паметник е дошла с големите самолети, с идеята за нещо, видяно отдалеч, независимо в пространствено или темпорално измерение. Че произходът му е номадски, че поне в темпоралното измерение ние всички сме номади. Човек, който съзнава преходността на човешките усилия тъй добре както нашият философ крал, естествено, първи би възразил срещу превръщането си в статуя на обществено място. От друга страна, двайсетте години, в които той почти непрекъснато води битки по

границите на цялата страна, превръщат и него в номад. А е съществувал и конят му.

Х

Но Вечният град е град на хълмовете. Разположен е точно върху седем хълма. Някои са естествени, други изкуствени, но във всеки случай изкачването им е трудно, особено пеш и особено през лятото, макар че и през другите сезони температурите не са кой знае колко пониски. Добавете към това и деликатното здраве на императора, което не се подобрява с възрастта. Следователно: кон. Паметникът на върха на Капитолийския хълм запълва празнотата, оставена от същинската фигура на Марк Аврелий на кон, която преди около две хиляди години е могла да се зърне там доста често, да не кажа привично. По пътя към форумата, както се казва. Всъщност той се е връщал от форумата. Да не беше творението на Микеланджело, паметникът щеше да представлява отпечатък от човешки крак. Дори още по-добре, следа от конско копито. Римляните, суеверни като всички италианци, вярват, че ако бронзовият Марк Аврелий падне, светът ще загине. Какъвто и да е произходът на това суеверие, разумно е да помним мотото на Аврелий: „Хладнокръвие“. Думата подсказва равновесие, сдържаност при напрежение, благоразположение на духа; буквално то означава „без страст“, тоест възможност да управляваш душата си и оттам — света. Ако случайно сгрешите правописа на тази дума, веднага ще получите дефиниция за паметника: хладноконие. Конникът се е килнал някак си, сякаш е посегнал към поданиците си, и жестът на протегнатата му ръка изразява нещо средно между поздрав и благословия. До такава степен, че за известно време някои твърдяха, че паметникът бил не на Марк Аврелий, а на Константин, покръстителят на Рим. Но изразът на коня е прекалено ведър, прекалено изпразнен откъм плам или ревност, прекалено незаинтересован. Това е израз на безпристрастност, не на любов, а християнството никога не е успявало да постигне именно безпристрастност. Не, конникът не е Константин, нито е християнин. На лицето не личи никакво чувство: то е загърбило страстите, а отпуснатите ъгълчета на устата му подсказват загуба на всякакви илюзии. Една усмивка би го оприличила може би на Буда; но Стоикът

е знаел твърде много за физическото, за да разсъждава върху тленността на човешкото съществуване в каквато и да било форма. Лицето сияе с истинското злато на бронза, но косата и брадата са се окислили и зеленияли, както хората посивяват. Мисълта вечно се стреми да бъде отлята в метал; но бронзът не ни допуска до себе си, не позволява нито да го тълкуваме, нито да го докосваме. Следователно свидетели сме на отчуждение в чистия му вид. И Императорът е загърбил това отчуждение, като се е понавел, протягайки дясната си ръка към нас или за поздрав, или в благословия, с други думи, осъзнава присъствието ни. Защото там, където е той, нас ни няма, и *ice versa*^[6]. Лявата ръка би трябвало да държи поводите, които или са изчезнали впоследствие, или изобщо не са съществували: конят трябва да се подчинява на конника във всички случаи. Особено ако символизира Естеството. Защото ездачът символизира Разума. Чертите на лицето са несъмнено тези на Антонинската династия, макар той да не е роден Антонин, а само осиновен. Косата, брадата, поизпъкналите очи, леко апоплектичната поза са тези на тъста му, а и на собствения му син. Нищо чудно, че е толкова трудно да ги отличиш един от друг сред мраморите на Остия. Но, както знаем в наше време, модата е по-сериозно доказателство за дадения период от гените. Спомнете си бийтълсите. Освен това Марк Аврелий е почитал Антонин Пий толкова, че му е подражавал по различни начини: тъй че външният му вид може да е просто израз на това му отношение. А и скулпторът, като негов съвременник, може би е искал да предаде усещането за приемственост, което посочват и историците в трудовете си за управлението на приемния баща и приемния син: усещане, което самият Марк Аврелий несъмнено се е потрудил да създаде. А може скулпторът просто да се е опитал да изгради родов портрет на епохата, на идеалния владетел, така че ни е оставил общ портрет на двамата най-добри императори след убийството на Домициан; по същия начин е изобразил и коня, върху чиято самоличност дори не се замисляме. По всяка вероятност обаче на паметника е изобразен самият автор на „Размишления“: лицето и наклоненият към поданиците торс подхождат извънредно добре на текста, на меланхолията в тази книга, която обсъжда реалностите на човешкото съществуване с подход не толкова на съдия, колкото на учител. В този смисъл паметникът е

статуя на статуя: трудно е да се изобрази Стоикът по време на движение.

XI

Вечният град напомня гигантски стар мозък, отдавна загубил всякакъв интерес към света — прекалено лесна за него задача — и съсредоточен върху собствените си гънки и кривини. Промъквайки се през теснините им, в които дори мисълта за самия теб е бreme, ширейки се там, където дори вселената изглежда мъничка, човек се чувства като тъпа игла, шушкаща из безкрая на грамофонната плоча от края до центъра и обратно, извличащ с подметките си мелодията, която отминалите дни напяват на настоящето. Това е истинският „Глас на господаря“, който превръща сърцето ви в заслушаното в този глас куче. Историята не е дисциплина, тя е нещо, което не ви принадлежи — което пък е същинското определение за красота. Оттук и сантиментите: тя няма намерение да откликне на любовта ви. Тя е едnodневка и в този град вие моментално проумявате платоничната ѝ природа. Колкото повече се приближавате до предмета на своето желание, в толкова повече мрамор или бронз се обвива той и обвитите в легенди профили се пръскат наоколо като внезапно оживели монети, изсипали се от някое счупено теракотено гърне. Все едно че времето поставя, между завивките и дюшека, свое собствено индиго — нали то не само пише, то и създава. В момента, в който излезете от „Боливар“ или от също така зловонния, но по-евтин хотел „Нерва“, стигате до Траяновия форум с триумфалната колона, гъсто оплетена с изображенията на победените дакийци и устремена към небето като мачта над мраморния лед от потрошени колони, капители и стрехи. Днес тук е царство на бездомни котки — умалените лъвове на този град, населен от умалени християни. Огромните бели плочи и блокове са прекалено твърди и разнообразни по форма, за да се подредят щогоде или да се изхвърлят. Оставени са, за да поемат слънцето или за да представляват „древността“. До известна степен те така и правят: назъбените им форми говорят за демокрация — това място все още е форум. И, отпавил се към форума, през пътя отсреща, иззад пиниите и кипарисите, на върха на Капитолийския хълм, стои човекът, който

осъществи сливането на републиката с имперската власт. Той е сам: добродетелта, подобно на заболяване, отблъсква. За части от секундата ти си все още в лето Господне 176-о или там някъде; и мозъкът размишлява върху света.

XII

Марк Аврелий е бил добър владетел и самотен човек. При работа като неговата самотата, разбира се, идва с отговорностите; но той е бил по-самотен от мнозина. „Размишления“ ни разкриват това много повече от кореспонденцията му; и все пак ни дават само началния вкус. А ястията са многобройни и доста обилни. Преди всичко той е знаел, че животът му е разсипан. За древните философията не е страничен продукт на живота, а друг начин на живот и в това отношение стоицизмът е особено възискателен. Може би за момента трябва да се откажем да употребяваме думата „философия“, тъй като стоицизмът и по-специално римският му вариант не бива да се определя като жажда за знание. По-скоро — като доживотен експеримент по издръжливост, в който човек предлага за опитно свинче самия себе си: не търси въпросите, а им отговаря. По времето на Марк Аврелий стоицизмът вече означавал да живееш според наученото, а не да обичаш познанието. Неговият материалистичен монизъм, неговата космогония, неговата логика, неговите критерии за истината (схващането, което непреодолимо заставя субекта да се стреми към него като към истина) са били вече създадени и за един философ целта на живота е била да докаже валидността на това познание, като го прилага до края на дните си. С други думи, животът на Стоика бил изследван на етиката, тъй като етиката се дължи единствено на осмозата. Марк Аврелий е знаел, че неговият експеримент е краен, определен до степен, която той самият не бил в състояние да проумее; нещо по-лошо: че постигнатите от него резултати — при положение че ги е имало — не могат да бъдат използвани. Той вярвал на Платон, но не чак толкова. Във всеки случай той би бил първият, пожертвал личното си щастие заради общото благо и може би неговите „Размишления“ разкриват точно това: послепис, адресиран до Републиката.

Той е знаел, че като философ е свършен: че вече не може да се съсредоточи и единствено може да се надява да намери малко време за

спорадични размишления. Че най-доброто, до което може да стигне в живота, е да зърне вечността, от време на време да стига до някоя истина. Той приема това несъмнено в името на общото благо, но то подплатява неговите „Размишления“ със силна меланхолия, с песимизъм, ако щете, толкова по-дълбок, защото той определено подозира, че историята няма да приключи дотук. Поради това „Размишления“ е фрагментарна, подхранвана от намеси. Тя е несвързан, нестроен вътрешен монолог, в който понякога проблясва педантизъм, друг път — гений. Книгата показва онова, което Аврелий би могъл да бъде, а не толкова онова, което е бил: по-скоро вектора, отколкото посоката. Сякаш е записвана посред шума и звъна на тази или онази военна кампания, по всяка вероятност — успешна, край лагерния огън, където тогата на война е служила за завивка на Стоика. С други думи, записките са се водили въпреки или, ако щете, противно на историята, в която съдбата го кара да участва. Може да е бил песимист, но не и детерминист. Именно затова е бил добър владетел, именно затова не се е провалил в прилаганата от него смесица между републиканско и имперско управление (може дори да се твърди, че поголемите демокрации в съвременния свят показват засилващо се предпочитание към тази формула. Добрите примери също са заразителни; но както казахме, добродетелта отблъсква. Да не говорим, че времето, като хаби индигото си за поданиците, няма особено време за владетелите). Най-сбито казано, той е бил добър стопанин: не е загубил наследеното, а и толкова по-добре е, че под неговото управление империята не се е разширила; както казва Август: „Трябва малко мярка“. За човек, който управлява една огромна страна в продължение на толкова време (практически трийсет и четири години, от 147 г. след Христа, когато тъст му прехвърля върху него императорското бreme, до смъртта си през 181 г. след Христа, близо до днешна Виена), Марк Аврелий учудващо рядко окървявява ръцете си. Предпочита да прощава, нежели да наказва опълчилите се срещу него; онези, които излизат на бой срещу него, предпочита да подчини, но не и да унищожи. Законите, изковани от него, облагодетелстват най-безсилните: вдовици, роби, малолетни, макар да трябва да кажем, че той първи въвежда двойния стандарт в наказанията на престъпления, извършени от сенаторите (той измисля поста прокурор за особени случаи). Към държавната кесия посяга пестеливо; сам пропит от

въздържание, опитва се да го внушава и на другите. На няколко пъти, когато империята има нужда от пари, той продава имперски скъпоценности, вместо да удари поданиците си с нови данъци. Нито пък строи екстравагантно, не е оставил нито Пантеон, нито Колизей. Първо, защото те вече съществуват и, второ, защото престоят му в Египет е твърде кратък и не го отвежда отвъд Александрия, за разлика от Агрипа, Тит или Адриан, та да възпламени въображението му с гигантските, подобаващи на пустинята, египетски постройки. Освен това цирковите представления не му харесват толкова много и когато все пак отива да ги гледа, според сведенията чете или пише, или приема докладите на държавните мъже по време на представлението. Но именно той въвежда в римския цирк спасителна мрежа за акробатите.

XIII

Древността е преди всичко визуално понятие, породено от предмети, чиято възраст не може да бъде определена. Съдържанието на латинската дума *anticum* е в по-голяма степен драматично, отколкото това на думата „стар“, тъй като е съставена от латинската дума *ante*, „преди“, по всяка вероятност употребявана във връзка с гръцки понятия. Следователно думата означава „предишен“. Що се отнася до самите гърци, тяхната дума *arche* означава началото на генезиса, момента, в който нещо се случва за първи път. „Първично“ може би? Във всеки случай тук се крие същественото различие между римляните и гърците: различие, съществуващо отчасти благодарение на това че гърците са имали на свое разположение по-малко обекти, чието значение да проумяват, и отчасти поради общото им предразположение да търсят произхода на всяко нещо. Първото фактически може да послужи и за обяснение на второто, тъй като най-близка до археологията е само геологията. Що се отнася пък до собствената ни представа за древността, тя жадно съвместява гърци и римляни, макар че в най-лошия случай може да цитира в своя защита латинския прецедент. Древността е за нас обширна хронологична бъркотия, запълнена с исторически, митични и божествени същества, свързани помежду си чрез мрамора, а и поради високия процент на описваните смъртни, които претендират за божествен произход или биват обожествявани. Заслужава да се отбележи по-специално второто, защото води до практически еднакво отсъствие на дрехи по мраморите и до объркването ни при идентифициране на отломките (дали тази откъсната ръка е на смъртен, или на божество?). Размиването на различията между смъртни и божества е нещо обичайно у древните, особено при римските цезари. Докато гърците, общо взето, държат на потеклото, римляните залагат на издигането. Целта им обаче е същата: небесни селения, макар суетата или засилването на владетелската позиция да играят сравнително малка роля тук. Отъждествяването с боговете се диктува не толкова от идеята за тяхното всемогъщество,

колкото от съзнанието, че крайно осезаемата им плът се съизмерва с крайното им безразличие. Преди всичко собствената мярка на владетеля за безразличието му го кара да се отъждестви с бог (в случая с Нерон или Калигула плътският елемент би бил дори от полза). Придобивайки статут, владетелят ще разшири границата значително и е по-добре да го стори още докато е жив, доколкото мраморът снижава както очакванията на поданиците, така и собственото желание на модела да се отклони от демонстрираното съвършенство. В крайна сметка това освобождава човека, а свободата е царството на божествата. В по-широк контекст просторите и на мрамора, и на психиката, които именуваме „древност“, са превърнати в огромни складове на отломки и одрани кожи, ако щете — пейзаж след битката; маска на свободата, купчина отречени насърчения.

XIV

Ако има едно нещо, което Марк Аврелий наистина мрази и ограничава, то е гладиаторските игри. Някои твърдят, че причината е ненавистта му към кръвопролитните спортове, тъй просташки и далечни от гръцкото; още повече че ако подкрепи едните или другите, няма вече да бъде безпристрастен. Други смятат, че причината е съпругата му Фаустина, която въпреки тринайсетте си деца — от тях оцеляват само шест — била забележително непретенциозна във връзките си дори за императрица. Тези вторите отделят измежду многобройните ѝ любовни истории някакъв гладиатор, който според тях бил същинският баща на Комодий. Но природата действа по тайнствени пътища и крушата невинаги пада под крушата, особено пък ако дървото расте на склон. Комодий е бил едновременно гнила круша и наклонена плоскост. Всъщност за империята той си е бил направо бедствие. Може би именно неспособността да се разберат тайнствените пътища на природата обяснява репутацията на Фаустина (въпреки че ако Марк Аврелий не е обичал гладиаторите заради Фаустина, би трябвало да изпитва неприязън и към моряците, актьорите от пантомимите, генералите и прочее). Самият Марк Аврелий не придавал на въпроса твърде голямо значение. Веднъж, когато му предали тези слухове и подметнали, че няма да е зле да се отърве от съпругата си, той се озъбил: „Ако връщаме съпругата си, трябва да върнем и прикята ѝ“. В случая прикята била самата империя, тъй като Фаустина е дъщеря на Антонин Пий. Общо взето, Марк Аврелий подкрепял съпругата си и, ако се съди по почестите, с които я е обсипал след смъртта ѝ, може би дори я е обичал. Изглежда, че тя се е оказала едно от многото тежки блюда, чийто вкус почти не се усеща в „Размишления“. Общо взето, съпругата на цезаря е извън всяко подозрение и упрек. И може би именно за да подкрепи това схващане и да спаси репутацията на Фаустина, Марк Аврелий нарушава близо двувековната традиция да избере престолонаследник и по този начин потвърждава, че човекът, комуто предава короната, е наистина плът от

плътта му. Ако не от неговата, от Фаустинината. Очевидно почитта му към тъста му е била безкрайна и той просто не е могъл да повярва, че някой, в чиито вени тече кръвта на Антонин, може да бъде лош. Или може би е смятал Фаустина за природна стихия; а за стоика философ природата е крайният авторитет. Ако не друго, природата го учи на невъзмутимост и чувство за пропорция; иначе животът му би бил ад. „Размишления“ изригват солипсизъм както вулканът — късчета скали. Спрямо лошото и жестокото Марк Аврелий е не толкова опрощаващ, колкото пренебрежителен. С други думи — повече равнодушен, отколкото справедлив, като равнодушието му се дължи не толкова на справедливостта на ума му, колкото на жаждата му по безкрайното и по-специално — по границите на безпристрастието. Това обърква поданиците му не по-малко, отколкото обърква историците, защото историята е царство на страстите. И докато поданиците му го упрекват за отношението му към гладиаторските игри, историците го нападат заради гоненията срещу християните. Разбира се, не е ясно какво и колко е знаел Марк Аврелий за християнството, но е лесно да си представим, че християнската метафизика му се е струвала еднопосочна, а етиката на християнството — отблъскваща. От гледна точка на стоика един бог, с когото търгуваш добродетели в замяна на вечно блаженство, не струва дори молитва. За човек като Марк Аврелий добродетелта е стойностна точно заради хазартната ѝ природа, а не като инвестиция. Най-малкото интелектуално той няма почти никаква причина да търпи християните; още по-малко може да го стори като владетел, който по същото време трябва да се справя с войни, чума, бунтове... и едно непокорно малцинство. Пък и той не въвежда нови закони срещу християните — изкованите от Адриан и преди него от Траян са напълно достатъчни. Очевидно е, че по подражание на обичния си Епиктет Марк Аврелий схваща философа — тоест себе си, като мисионер на Божествената промисъл сред хората, с други думи, сред собствените си поданици. Всеки може да оспорва схващането му; едно нещо е напълно ясно обаче — че неговото схващане е по-толерантно от християнските. Блажени пристрастните, защото тяхна е Земята.

XV

Вземете бяло, охра и синьо; прибавете малко зелено и много геометрия. Ще получите формулата, която времето е избрало за свой фон по тези краища, защото и времето е суетно, особено когато е приело очертанятията на историята или на личността. Прави го поради щедрия си интерес към крайното, ако щете, поради способността си да ограничава, за което разполага с какви ли не средства, включително човешкия мозък или човешкото ухо. Тъй че не се учудвайте, особено ако сте родени по тези места, ако един ден се озовете сред бяло-охрен трапецовиден площад с бяло-син трапец над главата си. Първият е човешко дело (произведение всъщност на Микеланджело), вторият е дело небесно и може би ще го осъзнаете с по-голяма готовност. Нито първият, нито вторият са от полза за вас обаче, тъй като вие сте зелен: нюанса на окисления бронз. И ако наситеното бяло в кислородното синьо над главата ви въпреки всичко ви се стори за предпочитане пред балюстрадните мраморни прасци и загорелите гърди на Тирбуциевите воини под вас, причината е, че облаците ви напомнят за родната ви древност: защото те са бъдещето на всяка архитектура. Разбира се, след като сте били тук близо две хиляди години, това ви е известно. Може би те, тези облаци, наистина представляват единствената истинска древност, която съществува ако не за друго, поне защото сред тях и вие не сте от бронз.

XVI

Ave, Цезаре. Как се чувстваш сега между варварите? Защото ние сме варвари за теб, дори само защото не говорим нито гръцки, нито латински. И защото се боим от смъртта много повече, отколкото ти някога си се боял, и стадното ни чувство е по-силно от чувството ни за самосъхранение. Познато ли звучи? Може би се дължи на бройката ни, Цезаре, или на бройката на боговете ни. Убедени сме, че като умрем, ще загубим много повече, отколкото ти някога си имал, независимо че си бил император. Ако си спомням правилно, ти си вярвал, че раждането е вход, смъртта е изход, а животът — островче сред океана от частици. Разбираш ли, за нас всичко е мъничко по-мелодраматично. Преследва ни мисълта, че входът неизменно е охраняван, докато изходът — не. Не можем да си представим как отново ще се смалим до частици, след като сме натрупали толкова много вещи, тази представа ни задушава. Според мен се дължи или на инертност след постигнатото, или на страх пред свободата на стихииите. Както и да е, Цезаре, ти си сред варвари. Ние сме твоите верни партиани, Аврелиомани и квади, защото никой не те наследи и сега ние обитаваме земята. Някои от нас стигат и по-далече, намесват се в твоята древност, подават ти дефиниции. Ти не можеш да отговориш, не можеш да благословиш, не можеш да ни поздравиш или укротиш с протегнатата си десница — същата, чиито пръсти още помнят как си нахвърлял своите „Размишления“. Щом тази книга не ни цивилизова, какво е в състояние да го стори? Може би са те нарекли краля философ именно за да избягат от магията ѝ, като подчертаят несравнимостта ти. Защото по теория онова, що е несравнимо, не е съществено, Цезаре, а ти си несравним. И въпреки това — не си крал философ, ти първи би се притеснил от такъв етикет. Ти си рожба на властта и любознателността: допълнение и към двете, несравнимо, едва ли не — патологично независима същност. Оттук и значението, което придаваш на етиката, защото върховната власт почти по дефиниция освобождава човека от моралните норми; същото прави и върховното познание. А

ти притежаваш и двете, Цезаре; именно затова ти се налагаше да бъдеш високоетичен, да те вземат дяволите! Написа цяла книга, за да овладееш душата си, да се въоръжиш за всекидневното си поведение. Но дали етиката си търсил всъщност, Цезаре? Не те ли тласкаше твоята прекомерна жажда по безкрайното към най-щателно самонаблюдение, нали ти смяташе себе си за частица, независимо колко нищожна, от Цялото, от Вселената, а Вселената, учеше ти, се променя постоянно. Тогава кого обуздаваше, Марк Аврелий? Чий морал се опитваше да докажеш и, доколкото знам, успя? Какво чудно тогава, че не те изненадва присъствието ти между варвари; какво чудно тогава, че винаги си се боял повече от себе си, отколкото от тях, при положение че се боиш от себе си повече, отколкото от смъртта. „Размислете, че главният източник на всички злини за човека — казва Епиктет, — а тъй също и на подлостта и страхливостта, не е смъртта, а страхът от смъртта.“ Но ти знаеше също, че никой човек не притежава бъдещето си, пък и миналото си всъщност. Знаеше, че чрез смъртта си човек губи единствено деня, в който умира, по-точно останалата част от деня, а от гледна точка на времето губи дори още по-малко. Истински ученик на Зенон си ти, нали? Във всеки случай не би позволил перспективата на несъществуването да прелее в твоето съществуване, независимо дали идва от Вселената или не. Ти твърдеше, че крайният танц на частиците не трябва да въздейства дори на одушевеното тяло, камо ли на разума. Ти представляваше остров, Цезаре, или поне етиката ти представляваше остров в първобитния и, извинявай за израза, послебитния океан от свободни атоми. И статуята ти просто отбелязва някогашното място на този остров върху картата на историята на видовете; ненаселен остров, погълнат от водите. Вълните на учението и вярата — на стоическото учение и на християнската вяра — погълнаха и тебе, искайки те за собствен Атлант. Истината обаче е, че ти никога не си принадлежал нито на едните, нито на другите. Ти си просто един от най-добрите мъже, живели някога, предан на дълга си, защото беше предан на добродетелта. Защото е по-трудно да овладееш добродетелта, отколкото нейните алтернативи, и защото, ако вселенският замисъл беше зъл, светът нямаше да съществува. Някой несъмнено ще изтъкне, че и учението, и вярата са съществували и преди, и след тебе, но не историята е тази, която определя доброто. Без съмнение времето,

осъзнавайки монотонността си, призовава от своето утре личности, които да ни разкажат за неговия вчерашен ден. Ти, Цезаре, си добър, защото не го стори.

XVII

Видях го за последен път преди няколко години, в една мокра зимна нощ, в компанията на едно улично куче далматинец. Връщах се с такси в хотела си след едно от най-катастрофалните преживявания в целия си живот. На следващата сутрин напусках Рим на път за Съединените щати. Бях пиан. Трафикът се движеше със скорост, която човек си пожелава за погребението. В подножието на Капитолия помолих шофьора да спре, платих и слязох от таксито. Хотелът беше близко и мисля, че първоначално намерението ми беше да стигна дотам пеш; вместо това заизкачвах хълма. Валеше, не особено силно, но достатъчно, за да превърне прожекторите на площада — не! трапеца на площада! — в шумящи таблетки срещу киселини. Скрих се под аркадата на покритата градина и се огледах. Площадът пустееше, а дъждът караше ускорени курсове по геометрия. В крайна сметка открих, че не съм сам: един неголям далматинец се материализира от нищото и безшумно приседна на няколко метра от мен. Внезапното му присъствие ми даде странна утеха и за секунда ми се прииска да му предложи цигара. Предполагам, причината беше шарката му; задничето му беше единственото място в цялата piazza, свободно от човешко присъствие. Известно време се взирахме в статуята на конника. „Естеството на вселената, изградена от вселенския материал като че ли от восък, сега вае фигура на кон, след това го стопява и използва материала за дърво, сетне за човек, сетне за нещо друго; и всяко от тях съществува само кратко време. Но никому не пречи счупването на кутията, тъй като нищо не пречи да се слепи тя отново.“ Такива неща наизустява петнайсетгодишното момче, за да си ги спомни трийсет и пет години по-късно. Но ето този кон не се е стопил, нито мъжът. Очевидно, естеството на вселената е останало доволно от специално този вариант на своя материал, и го е отляло в бронз. И внезапно — по всяка вероятност от дъжда и от ритмичното редуване на Микеланджеловите пиластри и арки, всичко се сля пред очите ми и на мътния фон блестящата статуя, лишена от всякаква геометрия,

сякаш се раздвижи. Не твърде бързо и не твърде устремено, но това беше достатъчно за далматинеца, който ме изостави и тръгна след движещия се бронз.

XVIII

Колкото и привлекателна да изглежда римската древност, не е зле да сме малко по-внимателни в своите ретроспективни наклонности. Ами ако сътворената от човека хронология се окаже самодоволно заблуждение, средство за прикриване на собствения ни недоразвит интелект? Ами ако е само начин да се оправдае бавният напредък в еволюцията на видовете? Ами ако самата идея за подобна еволюция е лъжа? И накрая — ами ако съжденията ни за историята са просто самозащита на задрямалото мнозинство срещу бодърстващото малцинство? Ами ако представата ни за древност например не е нищо друго, освен изключване на будилника? Да вземем нашия конник и книгата му. Преди всичко „Размишления“ не е написана през втория век след Христа, дори само защото авторът ѝ не е живял по християнския календар. Всъщност времето на написването ѝ изобщо не е важно, тъй като нейна тема е точно етиката. Освен ако, разбира се, човечеството особено се гордее с това, че е пропиляло петнайсет века, чак докато Спиноза повтори прозренията на Марк Аврелий. Да не би да сме по-добри в броенето, отколкото в мисленето, или пък да бъркаме първото с второто? Защо неизменно се интересуваме точно кога истината е била изречена за първи път? Не е ли такъв тип археология сам по себе си знак, че живеем в лъжа? Във всеки случай, ако „Размишления“ са древност, ние пък сме руините. Дори само защото смятаме, че бъдещето принадлежи на етиката. Може би способността ни за ретроспекция би трябвало да бъде пообузdana, иначе ще стане всеядна. Защото ако не друго, етиката е критерият за настоящето — може би единственият съществуващ критерий, защото превръща всяко вчера и всяко утре в днес. Като стрелата, която остава неподвижна във всеки момент от полета си. „Размишления“ не е наръчник за съществуване, нито е писана за потомците. Нито пък би трябвало да се интересуваме от самоличността на автора на тази книга или да го въздигаме до ранга на крал философ: етиката изравнява; следователно нашият автор е Всеки човек. Схващането му за дълг не

може да се обясни с това, че като кралска особа той има по-голямо съзнание за дълг, при положение че той не е единственият съществуващ император; нито пък императорският му сан обяснява примирението му, тъй като всеки от нас може да постигне примирение. Нито можем да го обясним с философската му нагласа, и то по същите причини: освен Марк Аврелий има доста други философи, а от друга страна, повечето от нас не са стоици. Ами ако схващането му за дълг и примирението му са преди всичко продукти на личния му темперамент, по-точно — на меланхоличната му натура; евентуално подсилено от застаряването му? В края на краищата съществуват само четири известни темперамента, така че ако не други, то поне меланхолиците измежду нас могат да приемат книгата напълно сериозно и да прескочат частта за историческата перспектива, която и без това никой не проумява. Колкото до сангвиниците, холериците и флегматиците, и те може би трябва да признаят, че меланхоличният вариант на етиката им е удобен, защото им позволява да се дивят на произхода и хронологията ѝ. Навярно, като се изключи задължителната индоктринация на стоиците, обществото може да спечели, въздигайки осезаемите меланхолични принципи в предварително изискване спрямо всеки, който възнамерява да управлява обществото. Дотук демокрацията може да си позволи онова, което си позволява и империята. Но не бива да окачествяваме като примирение настройката на стоиците да приемат осезаемата действителност. По-подобаващо би било да я наричаме ведрина, особено като имаме предвид съотношението между човека и предмета на неговото внимание или обратното, което също е възможно. Песъчинката не може да се примири с пустинята; и може би в крайна сметка хубавото в меланхолията е, че тя твърде рядко истеризира. В края на краищата те са разумни, а „което е разумно — казва Марк Аврелий веднъж, — е в полза на обществото“. Дали е изрекъл това на гръцки, придържайки се към своята представа за древността?

XIX

От всички римски поети Марк Аврелий най-добре познава Сенека и го предпочита. Отчасти защото и Сенека е бил от испански произход, болнав и велик държавник; главно, разбира се, защото е бил стоик. Катул без съмнение е бил в очите на Марк Аврелий прекалено избухлив и холеричен. Овидий би бил прекалено разпуснат и прекалено сложен, Вергилий — много непохватен, дори може би сервилен, Проперций — вманиачен и страстен. Хораций? Той би бил за Марк Аврелий най-истинският автор поради уравниеността и привързаността си към гръцките моноди. Въпреки това възможно е нашият император да го е смятал за чудноват или прекалено разностранен, а в добавка — и лабилен, с една дума — същински поет. Във всеки случай в „Размишления“ Хораций почти не се споменава; всъщност и друг един не е споменат, най-великият сред латинската раса, Лукреций, а Лукреций можем да смятаме за очевидния избор на Марк Аврелий. Но пък може би един стоик не желае да бъде засенчен от някакъв си епикуреец. Общо взето, Марк Аврелий като че е познавал много по-добре гръцката литература, предпочитайки, естествено, драматурзите и философите пред поетите, макар че в книгата му от време на време внезапно се натъкваме на откъси от Омир, Агатон и Менандър. Всъщност, ако нещо превръща древността в организирана концепция, то е обемът на нейната литература. Библиотеката на човек като Марк Аврелий би съдържала стотици автори, че и повече; за останалите стотици бихме научили от предания. Ето това се нарича добро старо време, все едно дали го определяме като древност. А и записаното би стигнало до нас на два езика: гръцки и латински. Ако бяхте на мястото на Марк Аврелий, ако бяхте римски император и имахте избор, бихте ли се зачели в латински автор вечер, когато искате да си отпочинете от дневните грижи? Дори ако този латински автор е Хораций? Не — ще бъде прекалено близко до вас, за да ви донесе утеха. Бихте избрали някой гръцки автор — защото именно такъв никога няма да бъдете. Защото гъркът, особено

философът, е във вашите очи по-истински от вас самия, поради това че не е знаел латински. Дори само поради това той е бил по-малко релятивист от вас, който смятате себе си едва ли не за мелез. А ако е бил и стоик, трябва да се вслушате в думите му. Може дори да отидете тъй далече, че сам да грабнете стилото. Защото ако не го сторите, може и да не се вместите в нечия представа за древността.

XX

Бездомният далматинец, подтичващ зад бронзовия конник, долавя нещо странно, звук, който му е познат, но е приглушен от дъжда. Песът хуква и като задминава статуята, вдига муцуна с надеждата, че ще чуе какво говори конникът. Теоретично това би трябвало да е лесно за него, защото неговата Далмация е родното място на много цезари. Той разпознава езика, но не различава акцента:

Внимавай да не се проникнеш до дъно от положението на император. Защото е възможно. Опази се прост, честен, чист, достоен, безизкуствен, приятел на правдата, изпълнен с почит към боговете, добронамерен, обичлив и твърд във вършенето на това, което подобава. Бори се да останеш такъв, какъвто философията пожела да те направи. Свени се от боговете, помагай на хората.

Нека не те тревожи бъдещето. Ако трябва, ще достигнеш до него със същия разум, който ти служи сега за настоящето.

Всички неща са еднакви: познати като опит, преходни във времето, низки в материята; днес всички са същите както в дните на онези, които вече сме погребали.

Не е страшно да напуснеш обществото на хората, щом боговете съществуват; защото те няма да допуснат до тебе зло...

Да се опълчиш срещу преходното значи да измениш на природата.

Хората са се родили един за друг. Или ги научи на това, или ги понасяй.

Вселената е промяна, животът е убеждение.

Бягай винаги по най-краткия път. А най-кратък е пътят съобразно природата.

Умът ти е такъв, каквито са най-честите му мисли и представи. Защото душата ги попива.

Обичай онова, към което се връщаш; и не се връщай към Философията като към учител, а както човек се връща към своя лек, към лечебния си пластир, към целебните води...

Всеобщият ум е настроен общностно.

Най-благородното отмъщение е да не заприличаш на врага си.

Което не е полезно за кошерата, и за пчелата не е полезно.

За болката: което не можем да понесем, ни отнема от живота; което трае дълго, понасяме го. Разбирането също поддържа спокойствието си чрез извисяване; затова и можеш да се владееш; но ако членовете ти са поразени от болката, нека извикат, ако могат.

Три отношения: към обгръщащия ни съсъд; към божествената причина, от която следва всичко, случващо се всекиму; и към другарите в живота.

Получавай, без да се надуваш, и губи, без да ти тежи!

Повече не се чуваше нищо, освен дъжда, който плющеше върху камъните на Микеланджело. Далматинецът се стрелна през площада като отломка мрамор. Носеше се, несъмнено, към древността, пазейки в ушите си гласа на своя Господар — на статуята:

Дали ще гледаш всичко това сто години или три — все едно е.

[1] Конно надбягване с препятствия (англ.). — Б.р. ↑

[2] Ерминия — ръководство по живопис на зографите в Средновековието; религиозно изкуство, съобразено с църковните канони. — Б.р. ↑

[3] Освободител (исп.). — Б.р. ↑

[4] Момиченце (итал.). — Б.р. ↑

[5] Българският превод от старогръцки на проф. Богдан Богданов е под заглавие „Марк Аврелий: Към себе си“ (първо издание, С., Народна култура, 1986). Всички цитати тук са по второто преработено издание на този превод от 1997 г., изд. къща „Кибей“, но заглавието на дневника е запазено така, както го дава Бродски. — Б.пр. ↑

[6] Обратно (лат.). — Б.р. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.